

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/13, p. 457-476

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11828>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

This article was checked by iThenticate.

GÖÇ VE KENT(Lİ)LEŞME BAĞLAMINDA TAZİYE EV(LER)İNİN TOPLUMSAL, KÜLTÜREL VE MEKÂNSAL DÖNÜŞÜMLERİ—DİYARBAKIR KENT ÖRNEĞİ

Kamuran SAMİ*

“Bu gece ölüler şehri terk etmiş / [...]
...] / Bu şehir yerden bile ağır bu gece
/ Altında bir tek ölü olsun kalmamış /
Ölenlerdir incelten hafifleten oysa /
Uçacakmış gibi yapan şehirleri”

Sezai Karakoç; Ödünç Gece II¹

ÖZET

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu bölge kentleri arasında farkındalık yaratan iktisadi, kültürel ve toplumsal yapısıyla birlikte geleneksel bir kent karakterine sahiptir. Bölgesel sorunlar nedeniyle iradi olmayan kırsal bir göçe maruz kalan kent, toplumsal dizgeyi oluşturan dinsel, kültürel ve sosyal değerlerin tezahüründe ortaya çıkan yeni mekânsal dönüşümlere ev sahipliği yapmaktadır. Kentsel katmanların düzleminde kırsal göçün etkisiyle dışa vuran “taziye evleri”, geleneksel yaşamın yeniden biçim alan örüntüleri olmuştur. Taziye evleri, bölüşülen insani bir acının etrafında bir araya gelen insanların; mekânsal biçimlenmede toplumsal katmanların grupsal düzeydeki ilişkilerini ortaya koyan ve aynı zamanda da kentsel yaşamın birer nirengi noktaları olmuşlardır.

Beşeri bir varlık olan insanın dünyasında mutlak bir gerçeğe dönüşen “ölüm”, her canlının fitratında kaçınılmaz bir sonucu işaret etmektedir. Semavi dinler ile diğer inançların bağlamında farklı anlamlar atfedilen “ölüm”, yok olmanın gerçeğinden öte; bengi ya da öteki dünyada tahayyül edilen bir yaşamın başlangıcına vurgu yapmaktadır. Toplumsal hayatın kültürel dizgesine yön veren değerler, tektonik olarak insanların hafızasında ölüm gerçeğine dair paylaşılan ritüellere ve geleneklere yer açar. Kültürel ve psikolojik bir olgunun tasavvurunda dinsel bir anlam yüklenen ölüm ve taziye, insanların bir araya gelmesine ve acılarının paylaşılmasına veçhe olur.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır; Göç; Kentleşme; Toplumsal ve Kültürel Dönüşüm; Taziye/Yas Evleri.

* Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, El-mek: ksami@dicle.edu.tr

¹ Karakoç, Sezai (2006), Gün Doğmadan, Diriliş Yayınları, İstanbul, s.152.

**SOCIAL, CULTURAL AND SPATIAL TRANSFORMATIONS OF
CONDOLENCE HOUSE(S) IN THE CONTEXT OF MIGRATION
AND URBANIZATION—CASE STUDY OF THE CITY OF
DIYARBAKIR**

ABSTRACT

Diyarbakır has a traditional city character together with its economic, cultural and social structure creating awareness among the cities of the Southeastern Anatolian region. Being exposed to an involuntary rural migration due to regional problems, the city hosts new spatial transformations coming into existence in the appearance of religious, cultural and social values forming the social system. Embodying in with the impulse of rural migration in the plane of urban layers, “condolence houses” have been patterns of traditional life retaking shape. Condolence houses have been the reference points of also urban life, which reveal the relationships of social layers at group level in spatial formation, in terms of people coming together around a humanitarian pain shared.

Transforming to an absolute reality in the world of human being, “death” points out an inevitable result in the creation of every living creature. Hinted with various meanings in the context of divine religions and other beliefs, “death” emphasizes the beginning of a life imagined in the eternal or next world rather than the reality of extinction. Shaping the cultural arrangement of social life, values make room for rituals and traditions shared in the memory of people tectonically in relation to the reality of death. Death and condolence, to which a religious meaning is attributed in the imagination of a cultural and psychological fact, contribute people to come together and share their pains.

STRUCTURED ABSTRACT

Affecting the demographic structure of the problematic regions’ (Eastern and Southeastern) cities in the cyclical edge of the time, involuntary rural emigration has given way to the struggle of being able to shelter and hold on to life in the urban space in a density reaching hundreds of thousands in number. Together with this process, the new city images (condolence houses) opening door to spiritual values shared in the urban space arrangement in the social and cultural context have taken on an important dimension even more on human affairs after emigration. Alliance in the suffering showing a will of transformation rapidly in the social plane of the region’s cities and cultural and socio-economical structure have made the condolence houses transforming into a subject in the urban space in the emphasis of common values distinct in the social memory. Enveloping the death suffering with religious rituals in an implicit manner within spatial patterns with symbols expressing inherently in the social and cultural plane and putting it in the sharing in the common memory, condolence houses represent the moment left by a life being dead and buried behind and the sentimental value shared of emotional suffering. Although the “condolence house” location being symbolized in the context of

condolence/mourning fact to which new meanings are attributed within urban life is a variable to be constructed / created for an architect, it is a fact that is determining the social structure, affairs and common ground or enabling social colors to be expressed over an architectural location for educationist, anthropologist and archeologist.

The importance of the perception of moral alliance, death, condolence, mourning and being together in the daily life becoming even more distinct after involuntary emigration and expressing the strong connections among the region's people has become even more distinct in the urban system taking form again. The emigration having gained momentum towards the region's cities like Diyarbakır and rural culture having appeared over a social group identity by aggregating thereafter in the masses of rural areas have rearranged the lifestyle and spatial use of condolence house forming the existing urban identity over different codes according to themselves. Having reprimanded condoling in coffeehouses previously due to the fact that the demographic structure of cities incurred change together with emigration, the society tended towards "condolence houses" as a solution when they moved to narrow and gardenless locations. It is seen that condolence / mourning house location which was brought out by population density based on emigration in the generality of the region came into existence in order to meet the performance of a social duty believed to be religious, not with a religious ground. In this context, new mourning house understanding appearing within urban life remains too far away from a new or different interpretation brought by it to religion.

Together with domestic involuntary migration in the Eastern and Southeastern Anatolian Regions, it is seen that different orientations have arisen in envision of location with public and religious content in the urbanization processes, social and cultural plane. Being symbolized in the images of city/ies and taking shape in new orientations, "condolence houses" have ensured an imagination of socialization in sharing the sufferings and division of a more organized spatial structure in human relations. The quests of spatial settlement tried to be arranged in spontaneously developing area(s) in the perimeters of the region's cities and subsided regions by coming from rural areas and attribution of meaning to the location representing the moral suffering have become distinct. In this context, the understanding of traditional condolence / mourning coming into existence together with the socialization dynamics directed sharing the sentimental values / sufferings as a tendency of giving identity to the reshaped texture of the urban life. The new tendencies created in urban life by loneliness, feeling of depression and togetherness of big families falling apart brought out by forced emigration in the spiritual world of victims of emigration or those defeated by emigration have been able to unite the feeling of people being exposed to same destiny around one point in sharing the "mourning" appearing over death determining the inevitable end of human life.

Having appeared in 1980s and having reached the peak levels in 1990s, domestic involuntary emigration has had to cause the demographic structure of cities like Diyarbakır providing an important urban identity representation in the entirety of the Southern and Southeastern Regions to sustain change and transformation to a large

---

Turkish Studies

extent. The fact that historically ongoing traditional city identities appeared in such a way that they exceeded the scale and causes of voluntary emigration of rural population to cities has transformed the social, cultural and economic structure pattern of cities to a complex condition. This new social pattern has created a problematical power on the cities of the region like Diyarbakır and the people being the determinant party of the emigration have been able to succeed in making their own traditional rural values visible in the feature of cities together with their rituals. With domination of “condolence and post-mortem rituals” existing in the traditional society culture of our country; however, being implicit within the urban life on the urban texture of urban life culture, “the condolence house” location has taken its place in the memory of the city at the visible points of urban life as a spatial pattern.

Ensuring accessibility in an organized manner by giving a different novel touch to the city culture of Diyarbakır, condolence houses and the rituals coming into existence on them have taken shape as sophisticated structures with the acts of experiencing the alliance in pain and coming together for community with richer and more sharing than those traditions in which urban life is experienced. In this context, it seems highly difficult to determine how many of cultural and traditional acceptances created in the belief plane of rituals of sharing the pains in the cultural diversification of urban life take power from an authentic theology and the correctness of sharing them in the edge of social layers. The fact that oral culture tradition having influenced the socio-cultural structure of the cities like Diyarbakır at regional level under the dominant social and cultural power of rural area is still very powerful may appear as the expression that this tradition has invigorated over oral transfers from historical past to date.

Keywords: Diyarbakır; Migration; Urbanization; Social and Cultural Transformation; Condolence/Mourning Houses.

1. GİRİŞ: SOSYO-KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL FERASETİN DEĞİŞEN YÜZÜ

Uygurlukların tarihsel örgüsünde vücut bulan ve miras olarak devraldığımız değerler (kültür, taziye/yas, tarih, dil, gelenek ve kimlik); kültürel hafızamızda kaçınılmaz olarak imha edilmeleri zor olmasına karşın, zamanın uzamında bu değerler parçalanabilir veya sorgulanabilen bir hükümle yüzleşebilir. Toplumsal yaşamın var olma ferasetinde ortak değerleri belirleyen ölçütler; zamanın değişebilen düzleminde tabula rasa üzerine yeniden yazılabilir ve/veya yeni bir veçheyle de farklı bir biçime sokulabilir.

Hayatımızın toplumsal döngüsü içinde insani ilişkiler sistemimizi belirleyen dilimiz ile kültürel kimliklerimizin unsurları; işleyiş gücü daha eleştirel ve/veya holistik bir uyumda bir araya gelebilmeleri tam olarak gerçekleşmezse bile, tümünden terki ya da reddi mümkün olmayabilir (Chambers, 2005: 40). Tarihsel ve coğrafik olarak mekânsal bir arayışın içinde olan insanın kendi toplumsal kodlarını inşa etme sürecinden 20. yüzyılın en sofistike kentsel yaşamına kadar gelebilen ilişkiler sisteminde dışa vuran yaşam tarzı, halk kültürünün hafızasında filtre edilerek, süregelen kaynaklar üzerinden beslendiği gibi; E. Estyn Evans’ın söyleminde anlam kazanan “bugünü izah etmede geçmişe olan ihtiyaç hiçbir şeyden daha az değildir” (Yoder, 2004: 99) ifadesiyle insanlığın tarihsel yolculukta geride bıraktığı dünün önemine vurgu yapmaktadır. Toplumsal, kültürel, kentsel

ya da geleneksel mekâna dair kimlik kavramları, benzerleri arasında bir kıyaslamayı ortaya çıkardığı gibi; yere ait olma aidiyeti üzerinden ayırt edici özellikleriyle de toplumsal hafızada yer alır.

Kentlerin fiziki örgüsünü tanımlayan mimari örüntülerin düzleminde anlam atfedilen somut veya somut olmayan kültürel kimlik(ler) ile kentsel imgelerin tezahürleri, görsel açılımlarıyla toplumsal değerlerin yekûnun de kalıcılıklarını ortaya koyar. Bu örüntülerin dışa vurumu; coğrafi, kültürel ve dini tasavvurda çoğul bir içermeye toplumsal yaşama yön vererek, insanların hafızalarında kalıcı bir etki yaratabilmektedir. Zamanın döngüsel ayrıtında sorunlu bölge (Doğu ve Güneydoğu) kentlerinin demografik yapısını etkileyen ve iradi olmayan kırsal göç, sayıları yüzbinlere varan bir yoğunlukta kentsel mekânda barınabilme ve hayata tutunabilme mücadelesini insanların önüne koymuştur. Toplumsal ve kültürel bağlamda kentsel mekân dizgesinde paylaşılan manevi değerlere kapı açan yeni kent imgeleri (taziye evleri), göç sonrası insani ilişkiler üzerinden daha da önemli bir boyut kazanmıştır. Bölge kentlerinin toplumsal dizgesinde hızla dönüşme iradesi gösteren kültürel ve sosyo-ekonomik düzen, ortak bir değer etrafında kentsel mekânın bir öznesi olan taziye evlerini, zamanın döngüsünde kentün kültürel örüntülerine eklemeyi başarmışlardır. Sosyo-kültürel varoluşta vücut bulan ve insan ilişkileri üzerinden ortak bir sorunun çemberinde bir arada olma eylemi, kamusal veya özel mekânın işlevinde tinsel bir acıyı biçimsel olarak dışa vurmaya da görülür veya saklı sembollerle paylaşmak; ölümün soğuk yüzünü bize hatırlatır. Toplumsal düzlemde içkin olarak dışa vuran sembollerle mekânsal bir örüntü içinde dinsel ritüellerle birlikte ölüm acısını örtük bir şekilde sarmalayan ve onu ortak hafızada paylaşımaya açan taziye evleri, sonlanan bir hayatın geride bıraktığı anı ve duygusal acının paylaşılan manevi değerini temsil etmektedir. Kentsel hayat içinde yeni anlamlar atfedilen taziye/yas olgusu bağlamında simgeleşen “taziye evi” mekânı, mimar için inşa edilecek/yaratılacak bir değişken olduğu halde; eğitimci, antropolog ve arkeolog için sosyal yapıyı, ilişkileri ve ortak paydayı belirleyen ya da toplumsal renkleri bir mimari mekânın üzerinde ifade edilmesi olarak görülebilir.

İnsanoğlu yaratılışından bu yana yaşamış olduğu varoluş serüveninde; kim oldukları, kökenlerinin nasıl değerlendirildiği, kimlere dayandığı, yaşamlarını idame ettikleri evrende kültürlerinin nasıl evrildiği ya da içinde buldukları toplumsal katman(lar) ayrıtında konumlarının nasıl tasavvur edildiği, yapılagelen bilimsel çalışmalarda öğrenebilmekteyiz. Toplumsal olguların düzleminde süregelen ve davranış kalıpları içeriğinde dışa vuran dini, kültürel, iktisadi ve siyasi dinamikler; kentsel bir çevrenin mekânsal örüntüleri bağlamında sağlanan uzlaşmaların ortak akılda tezahür eden değerlerine kalıcı anlamlar atfetmektedir (Şahin, 2016: 452). İnsan eliyle biçim alan ve en sofistike ürün olan kent(ler)in toplumsal ilişki ağlarını kodlara ayıran erklerin düzleminde hayat bulan insana özgü olan pratikler; zamanın ruhunda içe kapanarak toplumsal gruplara yön veren ritüel, gelenek ve tasada bir araya gelmeyi sağlayan bir sisteme dönüşebilmektedir. Bu sistem örgüsü bellek üzerinde var olan kültürel değerleri daha da güçlendirerek bireyin tekil yetersizliğinin yarattığı boşlukları ortak bir akıl üzerinden yaşanır kılmasını ya da paylaşılmasını, dışa vurumda belirgin bir hale getirebilmektedir.

Maneviyat ve kültür, kendi değerleri bağlamında toplumsal yapının işleyiş dizgesi içinde anlam kazanarak; bilinmez bir zaman dilimi aralığında kaçınılmaz olarak yüzleştiğimiz yok oluş (ölüm) gerçeği, fani insanın tinsel dünyasında tasavvuru zor olabilen derin izler bırakır. Toplumsal hayatın örüntülerini biçimlendiren olguların düzleminde, zamanı belli olmadan bireyin (insanın) hayatını sonlandıran ölümün mutlak yüzü, her kültürün toplumsal ve beşeri örgüsünde sosyolojik bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar (Ertan, 2012: 961). Tarihsel olguların yekûnu içinde ilkel toplumlardan günümüzün modern toplumuna değin var olagelen yaşam biçimleri ve bu yaşam biçimlerinin hayat bulduğu coğrafyalarda farklı desenler üzerinde kültürel işleyiş kodları değişken olan ölüm adetleri ile taziye ritüelleri ortaya çıkmıştır. İnsan yaşamının kaçınılmaz bir sonucu olan ölüm; var olabildiği her düzlemde toplumsal katmanlar üzerinde derin izler bırakarak, geride kalanlar

arasında ya da ölüm sonrasında tezahür eden acının ortaklaşa paylaşılmasının kültürel ve dinsel bir boyutunu yaşama dâhil eder. İnsanın yaratılışıyla birlikte tekâmül tasavvurunda biçim alan din(ler)in ve inançların birleştirici ortak noktasında anlam atfedilen ölüm; edebiyat, sanat, şiir, felsefe ve farklı disiplinler ile sosyoloji ve antropolojinin ortak konuları arasında yerini almıştır.

Antik Yunan’da Epiküros ile Eflatun’dan İslam coğrafyasının düşünürlerinden Muhasibi ve İbn Sina’ya kadar ve günümüzde ise sayısız düşünür, yazar, ressam, şair ve romancı; ölüm teması üzerine fikir yürütmekte ve yürütmeye de devam etmektedir (Talas, 2009: 58). Tarihsel olarak uygarlıkların geride bırakageldikleri ve coğrafi mekân ilişkilerinde ise ortaya çıkardıkları kültürel değerler, toplumların gelecekteki manzumeleri bağlamında yaratılacak ritüellere ve ortak akılda uzlaşılan kabullere kapı aralayacaktır. İnsana özgü olan ölüm acısının toplumsal katmanlar ayrıtında yer alan “yok olma teması” üzerinden yaratılan ortak tasa ve kaygıların ritüeller etrafında nasıl paylaşıldığını veya bu olgular silsilesinin kültürel gelenekler yönüyle de sosyolojik bir gerçekliğe nasıl dönüştüğünü ortaya çıkarmaktadır (Talas, 2009: 59). Toplumsal bir dizge etrafında kümeleşen ve kendi aralarında katmanlar oluşturan insanlar, farklı düzlemlerin ayrıtında sosyo-kültürel anlamda kontrol mekanizmaları ortaya koyabilmektedir. Toplumsal katmanlar üzerinden biçim alan bu mekanizma süreçleri; gelenekler, ritüeller ve ibadet gibi ortak bir akıl üzerinden tezahür eden sosyal ve bilişsel değerlerini paylaşılan kültürel hayatın merkezine koyabilmişlerdir. Bir vecheyle toplumsal düzlemde kaçınılmaz olarak ortaya çıkabilen çözülme, yalnızlaşma ve yabancılaşma gibi olguların izole edilmesinde; insana özgü manevi ve paylaşımcı değerlerin büyük bir önemi ortaya çıkmaktadır. Ölüm veya yası paylaşma (taziye) ya da ölüm sonrası geliştirilen insani ilişkiler ve tecrübe edilen ritüeller, toplumsal katmanların ayrıtında tezahür eden tasa/acıda birlik olmayı sağlayan değerlerdir. İnsanların kendi benliklerine özgü olarak tasavvur ettikleri dini tecrübeler üzerinde dünyevi acılara, felaketlere, ölümün sarsıcı etkisine, yıkımlara ve toplumsal gerilimlere karşı teskin edici çareler arama inancı; kültürel mekânın düzleminde dışa vuran tutum ve davranış dizgesinde pratikleşen ritüel ve gelenekler vasıtasıyla hayatın içinde yer alır. Toplumsal sistemin örgüsünde ortaya çıkan sorunların çözümünün de vücut bulan pratikler ile dinsel tasavvurda insanların ölüm gerçeğiyle yüzleşmesi ve hayatın meşakkatli yolculuğunda yüz yüze geldiği yıkımlara, acılara ve boşluğun tahayyülünde bitiveren yalnızlığa dayanabilmesi; bu gerçeklerin sosyolojik bütünselliği içinde ortaya çıkabilmektedir.

Hayatın bilinen bitimli döngüsü içinde insanın fitratında gerçeğe dönüşen ölüme dair sayısız neden sayılmakla birlikte ölüm biçimleri içinde yer alan trafik kazası, hastalık, açlık, savaş, intihar ve kıyım gibi etkenler yer alabilmektedir. Ölüm sonrası ortaya çıkan cenaze törenleri, yas tutma ritüelleri, mezarlık seremonileri, ağıtlar, ölümün algılanış biçimi, ölümle dışa vuran ya da sorunsala dönüşen sosyal dinamikler; ölümün toplumsal boyutu içinde ön plana çıkan belli başlı konu kataloglarını içermektedir (Parin; Bilgili; Menak, 2012: 213). Tasavvuf düşüncesi ise, ölüm tahayyülünü “zaruri” ve “iradi” ölüm olarak betimler. Zaruri ölüm tasavvurunda her canlı ölümü tadacağı gibi, iradi olan ölümde ise; “ölmeden önce ölüünüz” metaforik söyleminde insanın nefsinin tahakkümünden kurtulması ve fani dünya heveslerini terk ederek, bütün benliğini yaratanın (Allah’ın) varlığında yok etmesi olarak kabul edilir (Kaya, 2009: 328). Bugün ülkemizde ölüm sonrasında yaygın olarak paylaşılan kültürel ve geleneksel ölüm ritüelleri, kırsal yerleşim bölgelerinde de yaşanagelen pratik ve uygulamalar bağlamında yaygın bir yelpazede varlığını sürdürüyor olması; toplumsal ilişki ağlarını belirleyen aidiyet ve kimlik biçimleri olarak, insanlar arasında sürdürülebilir manevi bir özelliğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de kentleşme tarihinin sosyolojik dokusunu belirleyen iradi/iradi olmayan göç hareketleri, kentsel alanların toplumsal düzleminde akitler üzerinden kenetlenen insan ilişkileri, beraberinde toplumsal ağların örgüsünde özümseyebildikleri pratikleri sosyal tabakalar boyutunda yaşayabilmektedirler (Sağır, 2013: 132).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/13

Ölümün mutlak evrenselliği karşısında hiçbir canlı, bu gerçeğe karşı tavır alabilme gücü gösterememiştir. Dünyanın değişken coğrafi bölgelerinde dini inanç temayülleri içinde dışa vuran farklı eğilimlerin tasavvurunda ölümün kabulü bazen bir yok oluşu tanımlarken, bazen de kültürel ve inanç özelinde dünyadan ayrılma ve tekrar dünyaya gelmenin bir biçimi olarak görülmektedir. Semavi dinlerin sonuncusu olan İslam inancında ise, mutlak gerçekliği bilinen fani bir hayatın; kısa ve geçici olma şekli üzerinden ebedi olan bir hayatın öteki dünyadaki başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Ertan, 2012: 950). Ölüm, insani gerçekliği yok oluşla yüzleştirdiği gibi meşakkatli günlük yaşamı sonlandırarak; dinsel anlamda ebediliğin karşısına çıkaran mutlak bir olguyu temsil etmektedir (Baş, 2010: 776-784). Türkiye'nin İslami inanç sistemi içinde coğrafi bölgelerin yarattığı kültürel ve toplumsal ilişki ağları, ölüm ve sonrasına yönelik tezahür eden geleneksel uygulamalar olmasına karşın; bu farklılıkları bir pota içinde değerlendiren disiplinler (sosyoloji, antropoloji, arkeoloji vb.) olguyu tarihsel bir bağlamda değerlendirerek, toplumsal ilişki ağları boyutu üzerinden çıkarımlar ortaya koymaktadır. Toplum ve kültürel tarihin şekillenmesi sürecinde insanın varoluşu ile ölümün kaçınılmaz mutlak gerçekliği üzerine sayılamayacak derecede araştırma ve söylemler, günümüze değin hızından hiçbir şey kaybetmeden devam etmektedir. Toplumsal desen örgüsünde ne kadar renk varsa, bir o kadarda kültürel çeşitlilik deseni karşımıza çıkabilmektedir.

Toplumların kültürel ilişki düzeyleri içinde “ölüm ve onu kabul etme” düşüncesinde ortaya çıkan gerçeklik; dine, inanca, geleneklere, ritüellere ve bölgesel tutumlara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu eğilimle birlikte ortak akılda tezahür eden geleneksel kabullerde ise, dışa vuran sosyal statü, alınan eğitim, yaş ve cinsiyete göre anlam kazanan ölüm gerçeği; zamanın ve coğrafi bölgeler düzleminde farklılıklar gösterebilen eğilimler şeklinde de ortaya çıkabilmektedir (Chasin, 1971: 107-113; Aktaran: Talas, 2009: 60). Ölüm sonrası uygulamalarda toplumsal değer yargıları ile kültürel değerlerin bileşkesinde biçim alan ölüm seremonileri, özel bir alanın sınırları dışında paylaşılan acının kamusal bir mekânda (taziye evi) icra edilen ve kabul gören değerlerinin bir setini oluşturmaktadır. Toplumsal katmanların ayrıtında insan temayülleri içinde değer bulan ölümün kamusal alanda seremoniyal bir ritüele evrilmesi; bireyin ekonomik, sosyal, dinsel, kültürel ve siyasal yapılarla kurduğu ilişkiler üzerinden mekânsal çevrenin dışa yansıyan sosyal örüntüler bağlamında kendisine bir yer açmayı ortaya çıkarmaktadır.

Tarihin sosyo-kültürel akışkan düzleminde toplum katmanlarının ölümüne dair vücut bulan uygulama ve ritüellerinde farklı biçimlerde ortaya çıkan törensel formların toplumsal örgünün içinde yer aldığını görebilmekteyiz. Ölümün mistik ve manevi yönünü toplumsal bir bağlam etrafında yâd eden uygulamalar; bireyin yaşama melekelerinin son bulduğu evreden başlayarak, yaşamış olduğu zaman dilimi aralığında temsil ettiği değerler; taziye evinde kültürel yaşamının ruhani bir parçasına dönüşebilmektedir. İslami *itikât*, insanlar arasında manevi bir teselli ve ölenin yâd edilmesine alan açan ritüellerin paylaşılması ile dini temayüllerle harmanlanan taziye süresini, aynı yerde yaşayanlar için üç günle sınırlandırmıştır. İslami gelenek, taziyenin üç gün içinde yerine getirilmesini “müstehap” olarak tasavvur ederek; acıyı ortaklaşmayı ve yası üç günü aşan bir konuma getirmeyi mekruh görmektedir (Karaman; Bardakoğlu; Apaydın, 1998: 369-370; Parin; Bilgili; Menak, 2012: 214). Dini itikâtların tasavvurunda İslam sosyolojisi ve antropolojik temayüllerin ayrıtında anlam kazanan ölüm olgusunun etrafında oluşan pratikler, toplumun bekasında kültürel unsurlarla yoğrularak; mutlak olan ölümün somutluğunda toplumsal katmanlar nezdinde tecrübe edilen uygulamalarda vücut bulan bir kimliğin varlığını ortaya çıkarır. Toplumsal hafızada şekillenen temayüller, ölümün toplumsallaşma biçimlerini değerler skalasında simgeleştirerek, toplumsal ve kültürel kimlikte hayat bulan manevi değerlere bir gönderme yapar.

Turkish Studies

İnsanların yaşamına dair döngülerinin sarmalında hafızalarına sirayet eden geleneksel kabullerin dışında, ölü bedeninin toprakla ilintili mezar mekânı tedarikiyle ilgili ölüye ait yersel bir kimliğin ortaya çıkması, beraberinde insani ve manevi temayül olan ziyaretler ile dini günlerde ölenin geride bıraktığı boşluğun yâd edilmesini geleneksel bir kalıba dönüştürmüştür. Zamanın uzamında ortaya çıkan uygulamalar; “mezarlık” ve onun etrafında vücut bulan kültürel kalıplarla “yer-toprak-mezar” kavramları üzerinden somut bir hal alarak, tahayyülümüzde yer alan başka bir dünya tasavvuruyla insanın tinsel belleğinde yerini alır (Sağır, 2013: 126). Bütün toplumların kültürel ve toplumsal yaşamlarının ortak düzleminde, ölüm ve sonrası için tahayyül edilen örtük hayata yönelik insanın benliğini sarmalayan düşünce öneminden hiçbir şey yitirmeden, güncelliğini hala koruyabilmektedir. Bu bağlamda toplumsal katmanların sosyal ve kültürel örgütlenme süreçlerinde “ölü kültü ve ritüelleri” günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasına dönüşebilmektedir (Cihan, 2006: 2). Toplumsal yaşamın dizgesinde önemli bir yeri olan ve bireysel olarak insanın fani dünyada yok oluşunu tanımlayan ölüm, her toplumun hafızasında kültürel ve dini bir değer olarak hep var olagelmıştır. Toplumların yaşamında ölüm kültürel bir hafıza yaratarak; törenler, dinsel seremoniler, ritüeller ve yakılan ağıtlarla toplumsal davranışların zaman boyutunda dini inanç kabulleriyle biçim almasıyla ilintilidir. Coğrafi mekânlar farklılaştıkça ölüme atfedilen anlamlar ve ölüm pratiklerinin ait olduğu yerin kültürel biçimlenme şekillerinin değiştiği de görülmektedir.

Ölüm olgusunun daraltılmış bir çevre boyutu içinde yarattığı sonuç itibariyle toplum nezdinde insani bir bütünleşmeyi yazılı olmayan akitler üzerinden dışa vurarak, toplumsal düzlemde yaratılan paylaşımlara sosyolojik bir zemin alanı açabilmektedir. Ritüeller, seremoniler, yas törenleri, taziye gelenekleri, kurban kesme, ölü evine yemek getirme gibi toplumsal pratikler, ölüm kültürüyle birlikte gelişerek; her kültürel düzeydeki toplum katmanları arasında yaygınlaşarak, doğal bir ağın gelişmesine fırsat vermektedir (Sağır, 2013: 127).

2. GÖÇ VE KENTLEŞME: YASIN/ACININ NÖBETLEŞE PAYLAŞIMI VE GELENEKSEL YAŞAMDA YENİ BİR KÜLTÜREL TEZAHÜR

Osmanlı mirası üzerine kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa süreciyle birlikte politik bir düşüncede tezahür eden yeni toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşümler ile 1950'lerden itibaren öngörülen bir dizge üzerinden biçim alan kentleşme hareketleri, kentlerin demografik yapısını iradi göçten farklı bir boyuta evrilmesinin önünü açmıştır. Öngörülerini sorunlu bu kentleşme hareketleri, toplumsal katmanlar üzerinden yukarıdan aşağıya doğru bir ivme kazanan modernleşmenin politik bir yüzüyle kentlerin toplumsal yapısına sirayet etmiştir. Bu gerçeğe karşın, 1980'lerden sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde iradi olmayan kırsal göç, bölge kentlerinin suretinde yeniden şekillenen yaşam pratikleri ve barınak düzeyinde ise terk edilen mekânlara duyulan özlemi kentsel hayatın içine taşımışlardır. Kendine özgü geleneksel normlar ölçüsünde biçim alan yeni yaşamın dizgesinde politik, iktisadi, kültürel ve manevi bağlamda kentsel yaşama tutunabilmenin farklı bir boyutuyla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Kentsel bölgelerin çeperleri ile çöküntü alan yerleşkelerinde, kırsaldan gelen insanlara dayatılan yaşamın sarmalında yeni bir hayat kurma arayışları güncel politikalar içinde hep yer almıştır. Göçe maruz kalanların geleneksel kültür tasavvurlarında var olan siyasal tercih, sosyalleşme, toplumsal cinsiyet ve kırsal aidiyet gibi kodlar üzerinden taşıyageldikleri kalıplar; onlara bu değerler üzerinden kentsel hayata tutunabilme süreçlerinin sanıldığı gibi hiç de kolay olmadığını zaman içinde ortaya çıkarmıştır.

Göç, Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşu sonrasında ve özellikle de 1950'li yıllardan itibaren kentleşmede hızlı bir inşa süreci yaşayarak; toplumsal, sosyal ve kentsel anlamda maruz kaldığı dönüşümlerin uzun soluklu bir hikâyesini içermektedir. Bu bağlamdan farklı olarak, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ortaya çıkan sorunlu toplumsal dönüşümlerde yeni koşullar altında dizgeler oluşturan ve de iradi olmayan kırsal iç göçün ortaya çıkardığı görünüm; 1950'lili yıllardan bu yana süren doğal göçün içerik ve nedenlerinden çok farklı bir boyutla ortaya çıkmıştır. Bölgesel düzeyde

vuku bulan ve bölgenin büyük kentlerine yönelen kırsal göç, sayıları yüzbinleri aşan ve bazı tespitlere göre de milyonlara varan insan sayısı; şiddet, çatışmalı ortam ve toplumsal ayrışma arasında sıkışarak; köylerini, yaşam yerlerini ve ekonomik gelir getiren çevrelerini geride bırakarak, ayrılmak zorunda kalmışlardır. Zoraki göçe maruz kalan insanların yaşamış oldukları sorunları dile getiren araştırmalar; dramatik yaşam kesitleri, parçalanmış aile birliktelikleri, yalnızlık ve çoğunluğun içinde sahipsiz olma duygularını yazıya dökerek, önemli bir külliyat oluşturmaktadır. Jeasn Rhys, göçün dramatik yüzünü duygusal malumatlar söyleminde; “[...] düşündüm ki, hakikat için hep çok geç” (Chambers, 2005: 144) vurgusunda, lirik bir cümleyle dile getirmiştir.

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde son 25-30 yıl içerisinde kırsal yerleşimlerden bölge kentlerine yönelen göç mağdurları, kendi yaşamlarını idame edebilecek bir kaynakları olmadığı gibi; kentlerin çeperlerinde ya da çöküntü bölgelerinde demografik bir büyümeye neden olmuşlardır. Kentsel yaşamın kendine özgü dinamikleri, bu insanların yaşam tarzlarında değişime yol açarak; kentin var olan sorunsalını daha da çekilmez bir yapıya dönüştürmüştür (Yıldız; Bayram, 2008: 321). Bu bölgelerde 1980’lerden sonra iradi olmayan bir şekilde ortaya çıkmış olan kırsal nitelikli göç, bölge kentlerinin (Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Batman, Şırnak, Hakkâri vb.) suretinde farklı toplumsal öbekleşme ve grupsal olarak bir araya gelme boyutunda yeni insani ilişkilerin vücut bulmasını sağlamıştır. Toplumsal ilişkiler bağlamında kırsal yaşamdan çok farklı olarak kentlerin izole edilmiş bölgelerinde yas, acı ve ölümün getirdiği derin çöküntüyle birlikte sahipsiz kalma duygusuna karşı; insanların bir araya gelmesi ve acının çaresizliklere yönelik durumunu bertaraf etmek için nöbetleşe olarak devam edebilecek insani bir ilişki ağının tezahür etmesini ortaya çıkarmıştır. Türkiye’nin en önemli şairleri arasında saygın ve tartışılmaz bir yeri olan “Sezai Karakoç”, toplum ve sofistike kent sarmalı içinde akıp giden döngüde “ölüm ve kent” teması üzerinden hayatın tüm alanlarında ölümün var kılınması gereğini hep hatırlatmak istemiştir. Şair, ölümlerin kenti terk etmesini, tezahür eden bir acı/sızı olarak görmektedir. Buna karşın, metaforik anlamda toplumsal ve kentsel katman(lar)ın ayrıtında ölüm duyarlılığını vurgulayarak; içkin olan ölümün bizleri bir araya getirmesini örtük bir şekilde ifade etmektedir (Baş, 2010: 792).

Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri kırsal yerleşim alanlarında naif bir yaşama sahip olan insanlar, zoraki göçün kısılcacında mekânsal ve toplumsal işleyiş düzenlerini geride bırakmak zorunda kalarak; bölge kentlerini yüzbinlerin göçü olarak tanımlanan olgusal bir gerçeklikle yüz yüze bırakmışlar. Göçe dayalı bu gerçeklik, insanların dünyasında geleneksel bir anlamı olan manevi birlik, ölüm, taziye, yas ve gündelik yaşamda bir arada olma ferasetinde telafisi zor olan psikolojik ve sosyal çatlaklar yaratmıştır. Diyarbakır gibi bölge kentlerine doğru bir ivme kazanan göç ve sonrasında kentsel alanların öbeklerinde kümeleşerek yeni bir toplumsal grup kimliği üzerinden ortaya koyan kırsal kültür; mevcut kent kimliğini oluşturan yaşam tarzını ve taziye evi mekânsal kullanımını farklı kodlar üzerinden kendilerine göre yeniden düzenlemişlerdir. Göçle birlikte kentlerin demografik yapısının değişime uğraması nedeniyle daha önceleri kahvehanelerde taziye yapmayı kınayan toplum, bahçesiz ve dar mekânlara taşınınca bir çözüm olarak “taziye evleri”ne yönelmiştir. Bölge genelinde göçe dayalı nüfus yoğunluğunun ortaya çıkardığı taziye/yas evi mekânı, dini bir gerekçe ile değil dini olduğuna inanılan sosyal bir vecibenin ifasını karşılamak için ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda kentsel yaşam içinde tezahür eden yeni yas evi anlayışı dine getirdiği yeni ya da farklı bir yorumun çok uzağında durmaktadır.

Diyarbakır ve bölgenin diğer kentsel yerleşim alanlarında kent yapı karakterinin toplumsal ve kültürel bağlamda enformel bir şekle dönüşmesinde, bugün iradi olmayan kırsal göçün yarattığı sorunlar belirleyici bir rol oynamıştır. Öngörüsü kestirilemeyen zoraki göç hareketlerinin kentsel yapıda biçim alması, beraberinde “kültürel çözülüş ve bellek yıkımı” yaratarak; toplumsal ayrışma, yoksulluk ve ötekileşme süreçlerinde kentin fiziki ve toplumsal suretini farklı düzlemlerin ayrıtında tasavvuru zor olabilen bir mecranın içine taşıyabilmektedir. Günümüzde örtük de olsa bölgenin

---

Turkish Studies

kültürel ve toplumsal işleyiş sistemine egemen olan feodal erk; iç göç, şiddet ve terör olguları etrafında gücünü yitirmesine karşın, aralarında kültürel ilişkileri zayıflayan ve toplumsal düzlemde gruplara ayrılan insanlar için telafisi zor olabilen başka sorunları kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır (Sami, 2009: 254). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde iradi olmayan iç göçlerle birlikte kentleşme süreçleri toplumsal ve kültürel düzlemde kent kamusal mekân tasavvurunda farklı yönelmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Kent(ler)in suretlerinde simgeleşen ve yeni yönelmelerde biçim alan “taziye evleri”, acıların paylaşılmasında bir sosyalleşme tahayyülü ve insanlar arası ilişkilerde de daha tertipli bir mekânsal yapının duygusal anlamda bölüşümünü sağlamıştır. Kırsal bölgelerden gelerek bölge kentlerinin çeperleri ile çöküntü bölgelerinde spontane bir şekilde gelişen alanlarda tanzim edilmeye çalışılan mekânsal yerleşim arayışları; göç mağduru olan insanların çabalarıyla kentlerin öbeklerinde yeniden vücut bulan toplumsallaşma dinamikleriyle birlikte geleneksel taziye/yas anlayışına kent hayatı içinde yeni bir kimlik verme temayülleri ortaya çıkmıştır. Göç mağdurları ya da göçün yenilmişlerinin manevi dünyalarında; zoraki göç sorunsalının ortaya çıkardığı yalnızlık, çöküntü hissi ve dağılan büyük aile birlikteliğinin kentsel yaşamda yarattığı yeni temayüller; insan hayatının kaçınılmaz sonunu belirleyen ölüm üzerinden tezahür eden “yas”ın paylaşılmasında aynı kadere maruz kalan insanların hissiyatını bir nokta etrafında birleştirebilmiştir.

Zamanın düzleminde kentlere yeni bir desen örgüsü sunan nüfus hareketleri, kent(ler)in egemenleri tarafından ortaya atılan ve bir sistem skalası içinde sokaklara hâkim olma feraseti; kendilerine göre dilsel bir semantik yaratarak, kentlerin dizgesinde vücut bulan yaşam tarzının belirleyicisi olmak istemişlerdir. Bu durum eski düzeni rahatsız etmekle birlikte kentlerin alfabesinin yeniden yazılması ve daha önceki toplumsal düzen ve kültürel otoritesinin dönüşmesini tetikleyerek; kendi potansiyelleri bağlamında toplumsal dizgelerine bir düzen getirmeyi, yaşamsal bekaları için bir zorunluluk olarak görmüşlerdir (Chambers, 2005: 38). Uygarıkların tarihsel düzleminde tezahür eden örüntüler bağlamında, ekonomik, sosyal, kültürel ve toplumsal ilişki ağları; coğrafik bölgeler odağında farklı desenler üzerinden gelişmelerini sürdürülmüştür. Türkiye’nin coğrafik bölgeler ayrımında biçim alan insani ve kültürel aidiyetler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde belirgin örüntüler üzerinde çoğul bir desende farklılığını ortaya koyabilmektedir. Bölge halkının sosyo-ekonomik görünüm skalasında % 60’ın yoksulluk sınırı altında (Kurmuş, 2006: 14-15) bir yaşam şekline biat etmesiyle birlikte yoksulluğun dışavurumunda tezahür eden çaresizlik ve bu sonuçlar üzerinde ise, “kuşaklar arasında miras” bırakabilir görünümü (Keyder; Üstündağ, 2006: 90-91) toplumsal yapının içinde görünür olan bir durumu ifade etmektedir.

Bölgesel göçün mağdurları geleneksel kırsal aidiyetleri bağlamında sahip oldukları sosyal ilişki ağlarından hareketle kentsel yaşamın içinde vücut bulan “taziye evleri”; bu insanlar arasında kente uyum sağlamayı, hayata barışık bir gözle bakmayı ve toplumsallaşma tasavvurunda ise iletişim ağlarını simgelemektedir. Son 25-30 yılın toplumsal katmanların hafızasında yer alan şiddet ve çatışmalı ortam; iktisadi ve feodal örüntünün izlerini benimsemiş olan toplumsal yapıyı ayırttığı gibi, kentlerin suretinde yeni bir yaşam sarmalında ortaya çıkan savrulmalara bir meşruiyet kazandırmıştır. Kırsal yaşamının dizgesini belirleyen ve toplumsal iradenin dışında ortaya çıkmış olan zorunlu göç, bölge kentlerini sarmalayan göç mağdurları arasında yeni ilişki ağlarının ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Kentlerin sosyal yaşamı içinde kırsal göçün tarafı olan insanların, yeni ilişkiler kurmaya yönelik bir araya gelmeleri, hayatın zorluklarını naif bir aşiret birlikteliğinde çözmeye meyilli olmalarıyla birlikte kültürel ve dini aidiyetler; taziye evleri bağlamında mekânsal kent örüntüleri örgüsünde yeni bir mekân kimliğinin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.

Toplumsal, siyasal, dini ve kültürel tercihler gibi birçok davranış kalıbının erkinde toplum hayatın düzleminde var olagelen geleneksel taziye olgusu, 1980’lerde başlayan ve 1990’lar ise uç noktaya ulaşan iç göçle birlikte başka bir forma bürünmüştür. Bölgenin mekânsal ve toplumsal dönüşüm süreçleri; bölge kentlerinin kültürel yapısında yaygın olmayan mekânsal bir simgenin,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/13

taziye evi olarak ortaya çıkmasına olanak vermiştir. Taziye gelenekleri ve kentleşme süreçlerinin biçim değiştirmesiyle birlikte geleneksel yapıda öncü olan “taziye çadırları”, olağanüstü kültürel hareketliliğin dönüşüme dayalı simgesel örüntüleri olarak ortaya çıkmıştır (Parin; Bilgili; Menak, 2012: 221). Bölge genelinde tezahür eden ve yüzbinlerin yerinden edilmesine neden olan zorunlu göç; toplumsal ayrışma ve yerleşik mekânsal çevrenin yitimiyle birlikte kültürel yozlaşma; bölge kentlerinin tarihsel olarak var olmuş kentsel ve toplumsal yaşam kodlarını derinden etkileyerek, tüm değerleri tersyüz etmiştir. Toplumsal bir iradenin kabulleri ötesinde ortaya çıkan ve kırsal bölgelerde mekânsal sahihsizliği dayatan politikalar; Diyarbakır ve bölgenin diğer kentlerini, yüzbinlerin göçüyle yüz yüze getirmiştir. Bu kentlerde zamansız demografik büyümenin yarattığı insani sorunlar, basit bir barınma talebinin ötesinde, mekânsal yetersizliklerle yüzleşen insanların kentlerin çeperlerinde veya çöküntü bölgelerinde iktisadi, politik, kültürel ve toplumsal ayrışmayı beraberinde getirmiştir.

Diyarbakır gibi kentlerde kültürel ve geleneksel aidiyetler üzerinde katmanlar oluşturan göçün yenilmişleri; yaşamlarını idame etmek zorunda kaldıkları alanlarda hayata tutunabilme ya da ilişki sağlama boyutunda “dışlanma” ve “yoksulluk” sarmalında kentsel yaşamın kıyasına itilmişlerdir. Kentin sofistike örgüsünde bir dayanışma ruhu oluşturabilme adına insani bağlarını, aşiret, hemşerilik ve yakın çevre ilişkisi üzerinden sağlayarak; taziye evleriyle kendilerine yeni bir sosyal örgütlenme bağı yaratabilmeyi sağlamışlardır. Taziye evlerinde acıyı paylaşmanın yanında bir araya gelmek, kendi aralarında sorunlarını konuşmak ve gelecek için düşler kurmanın toplumsal ve kamusal mekânı bu taziye evleri olmuştur.

Tarihsel hareketlerin örgüsünde, ülkemiz yaklaşık olarak son iki yüzyılda toplumsal ve kültürel; son yüzyılda ise mekânsal kavram boyutunda inanılmaz bir şekilde değişim ve dönüşümlere açık bir duruma gelmiştir. Osmanlıda Batılılaşma özlemiyle ivme kazanan değişim hareketleri, Cumhuriyetle birlikte çağdaşlaşmak politikalarıyla topyekûn içerik değiştirmiştir. Süregelen bu değişim ve dönüşüm süreçleri, küreselleşme rüzgârını arkasına alırken; kentlerin suretlerinde yoğun olarak mekânsal değişimler ortaya çıkmıştır (Ulu; Karakoç, 2004: 59). Son 25-30 yıl aralığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde kültürel, iktisadi ve mekânsal örgüsünde toplumsal sistemi tersyüz eden farklılaşmalar, yeni bir içerikle toplumsal hayata yansıtılmıştır. Dünya ekonomisine yön veren küreselleşme süreçleri; bölgede vuku bulan zoraki iç göçle farklı bir evreye girerek, sonuçları itibariyle bölge kentleri üzerinde yaşam mekânlarını, kentlerin doku örüntülerini, geleneksel kent değerlerini, kentlerin süregelen kimliklerini ve toplumun işleyiş dizgesini, hafızalarda silecek bir şekilde tahribata yol açmıştır.

Modernleşme süreçleri, kültürel ve iktisadi düzeyde büyük değişimleri beraberinde getirdiği gibi; onlarca farklı nedenden dolayı ortaya çıkan mekânsal değişikliklerde de tezahür eden kültür, bizi ayıran ya da ayrımların sürdürülmesini sağlayan, hatta bu içeriklerde zıtlaşmayı körükleyen bir etmen olarak da karşımıza çıkabilir. Geniş bir yelpazede tanımlanan ve bazen de çelişik nitelikleriyle biçim alan kültür; birileri için olumlu sayılırken, başkaları için de tersi olabilmektedir. Çünkü kültür yapısı itibariyle dış etkilere hep açık olabilmıştır (Subaşı, 2003: 137). İnsandan farklı olan canlı türlerinde uyum sağlama, temel olarak fiziksel ve biyolojik süreçler üzerindeki döngüler üzerinden gerçekleşirken; insanın çevreye uyum sağlamasındaki en önemli aracı kültürel örüntüler ile toplumsal manzumeyi yaratan ve ortak geleneksel değerlerle anlam kazanan kabullerdir. Bu bağlam içerisinde yeni bir kültürel kimlik dışavurumu üzerinden tezahür eden “taziye evleri”, Doğu Bölgelerindeki kentlerin yeni sakinleri (iradi olmayan göçle gelenler) tarafından toplumsal ilişki ağları üzerinden biçimlendirilerek, kentsel örüntüler içinde yer almasını sağlamıştır. Toplumsal hayatın düzlemine yerleştirilen ve mekânsal inşayla birlikte ortak hafızada yaşam alanı bulan kültür, toplumsal katman ilişkilerinde insani bir boyutu olan yas evleri örgüsünde farklı grupları nasıl bir araya getirdiğini ve bireylerin temayüllere nasıl nüfuz edebildiğini görebilmekteyiz. Bütün semavi

---

Turkish Studies

din(ler)in veya diğer inançların risalelerinde telkin edilen ebedi hayatın başlangıcı olarak görülen ölüm, insanoğlunun en büyük teselli kaynağı olarak; taziye evleri üzerinden dile getirilen söylem ve ayetlerin açıklamalarıyla bir itikatta hayat bulmuştur. Bölge kentlerinde toplumsal ve kültürel değerleri aşiret kimliği içinde toplu olarak yaşamayı özümseyen ve çoğunlukla birey olabilmeyi arka plana ötelemiş toplumsal katmanlar; başka ölümlerle aynı yas mekânında ilahi gücün kudretinde tecelli eden acının ortağı olabilmektedir. Bölgenin büyük kentlerinde göç olgusuyla birlikte yeni bir anlam kazanan hemşeri dernekleri örgütlenmeleri, doğudaki kentlerin mekânsal örgüsünde insanları bir araya toplayabilmenin örgütlülüğünü tanzim edebilmektedir. Bölgenin önemli kentsel yerleşimlerinden biri olan Diyarbakır yerleşim dokusu içinde sayıları 100'ü aşan Taziye/Yas Evleri, tarihten süregelen ve geleneksel olarak ifası sağlanan yas evlerini farklı bir boyuta taşıyarak; toplumsal yaşamın yerleşik hafızasına yeni bir biçimle eklenmiştir. Kentin yerleşik sakinleri, yakınlarının, dostlarının veya hemşerilerinin ölüm haberini aldıklarında; taziye ya da acıya ortak olabilmek adına ev adreslerini arama yerine, içinde toplumsal bir kabul gördükleri veya sosyal statü kümesini temsil eden taziye/yas evlerine gitmeyi daha doğru bulmaktadırlar.

Diyarbakır kentsel yerleşim dokusu üzerinden yıldız kümesi şeklinde dağılmış olan yas evlerinin sayıları günden güne artış göstererek, mimari bir mekân örüntüsü olmanın odağında birçok sorunu da beraberinde getirebilmektedir. Manevi bir mekân olma kaygısı arka plana atılarak, salt işlev boyutu öngörüsünden hareket alanı yaratılarak, apartman kümelerinin alt katlarında veya farklı zemin cephelerinde yer alan dükkân ya da dükkân dizisinin birleşimiyle taziye evine dönüştürülmüş bu mekânlar; ortaya çıkan mekânsal işlev üzerinden dini vecibeler yerine getirilmektedir. Bu mekânların iç tefrişleri dini ritüeller ile dini temayüllerin dua okuma anlamında icrasını sağlayan sıralı koltuk veya sekilerden teşkil eden mekânsal kurgu üzerinden taziye görevleri yerine getirilmektedir (Fotoğraf 1-2).

Kentlerin yoğun temposu ve heterojen bir dizgede biçim alan sosyal yaşam örgüsünde unutulmaya yüz tutmuş ya da git gide sönükleşen taziye olgusu; bölgesel iç göç sonrası yeni bir sürece evrilen taziye evleri vasıtasıyla paylaşılan insani duygular, taziye evleri üzerinden toplumsal ve kentsel yaşamın kaynaşmasını sağlayan kültürel bir örüntüsü olmuştur. Günümüzde kentsel yaşamın dizgesini oluşturan dinamikler ile dini değerlerle vücut bulmuş olan acıya ortak olma eylemi; devşirme mimari mekân üzerinden yeni taziye evi kimliğinin tezahür etmesi öngörülmektedir. Mekânsal değişim süreçleriyle birlikte taziye evlerinde teknik ve yerel gelenekleri mekânda yansıtabilen donanımlar elbirliğiyle işlevli bir duruma getirilmektedir. Dini ve geleneksel ritüelleri yerine getirmek ve taziyeye gelenlerle ortak dini görevleri ifa etmek amacıyla mekânın tefriş kurgusunda imama özel yer ve ölen kişinin yakınlarının oturabileceği bir bölümün tanzim edilmesi unutulmamıştır. Yas evine dönüşen mekânda çay pişirmek, dışardan getirilen yemeklerin dağıtılması için de bir mutfak yer almaktadır. Taziyeye gelen misafirler üç günlük yas süresi boyunca günde iki öğün yemek ve her istendiğinde de çay ve su ikram edilmektedir.

Taziye ziyaretlerine yoğun bir katılımın olması ya da yasin ortaklaşarak dini bir atmosfer altında paylaşılması hep arzu edilmesi gereken geleneksel bir temayül olarak görülmüştür. Bu ziyaretlere katılımı engelleyecek mazeretler, küskünlükler ve dargınlıklar çok geçerli nedenlere dayanmadığı sürece; yoğun bir katılım kolektif bilinçte onay alabilmektedir. Ölüm gerçeğinin paylaşımcı manevi değeri üzerinden toplumsal düzlemde biçim alan taziye ve insani ilişkilerin test edildiği, sosyal mesafelerin aşikâr olduğu bir alan özelliği gösteren taziyelerde; aksayan veya zayıflamış olan toplumsal ilişkileri barış atmosferine çeviren bir özellik ortaya koyabilmektedir. Taziye evi, feodal ya da kırsal kültürün baskın olduğu toplumsal ilişki ağlarında bölgede önemli bir konumu olan akrabalık, komşuluk ve tanımlılık ilişkilerinin pekişmesine veya yeniden canlanmasına olanak veren bir özelliği de vardır (Parin; Bilgili; Menak, 2012: 221). Sosyal, kültürel ve dinsel kabuller örgüsü etrafında süreklilik kazanarak toplumsal bir forma bürünmüş olan taziye evi ve

ritüelleri, kentsel desenin demografik olarak büyümesiyle birlikte farklı bir biçime evrilmek zorunda kalmıştır. Diyarbakır gibi bölge kentleri üzerinde yoğunlaşan kırsal insan göçü, kentsel hayatın meşakkati içinde tutunabilmek adına; tarihsel, kültürel ve toplumsal bir birikimi kendi mecrası içine taşıyarak, toplumsal katmanlarla paylaştığı geleneksel taziye biçimi, acının yanında toplumsal bir kaynaştırmaya da önayak olabilmektedir.

Fotoğraf 1-2. Diyarbakır kentsel yaşamında erkekler için kurulan farklı iki taziye evinden görünüm (Diyarbakır, 2016-2017).

Kentlerin toplumsal, siyasal ve kültürel kodlarını dönüşüm veya başkalaşım örgüsünde incelediğimizde, kentleşme serüvenleri salt coğrafi bir büyüme olmayıp ve bunun ötesinde sofistike bir döngünün yıkıcı bir şekilde insan hayatını örselemesi, beraber olabilme duygusunu zayıflatması ile tarımsal yaşamın doğal mecrasından uzaklaştırılmasına sirayet eden bir veçheyi de ifade eder. Diyarbakır'a göç etmek zorunda kalan göçün yenilmiş mağdurları, tarım ve hayvancılık gibi etkinlikleri geride bıraktıkları için; sanayi, kalifiye iş alanları ve hizmet sektöründe iş bulabilmeleri neredeyse olanaksız bir hale gelmiştir. Göç edenlerin kendi toplumsal gruplarıyla geliştirmek zorunda kaldıkları sosyal ilişkiler, kendi döngülerinde içe kapanması ve toplumun diğer katmanlarıyla tecride varan bir düzlemde yaşamak zorunda kalmaları; insani yaşamlarını sürdürebilecek tüm maddi kanalların önünü tıkamıştır (Sami, 2009: 255).

3. DİYARBAKIR: KENTSEL MEKÂNDAN YENİ ÖRÜNTÜLER—TAZİYE EVLERİ

İnsan-toplum-çevre ilişkisi bağlamında toplumsal katmanlar düzleminde yaratılan sosyal ilişki ağları ile akit(ler), değer(ler) ve yapı çevrede bir arada olmanın dizgesini oluşturan kültürel hafıza; ayırık ya da çoğul bir pota içerisinde karşıtlıklar barındıran bir yapısı var. Bu karşıtlıkları temsil eden fikriyat; zamanın uzamında dönüştüğü, sorgulandığı ve yeniden tanımlandığı gibi; pratikler üzerinden ise dışı vuran sevinç ve acı hissiyatında, insanlar kendi yaşam döngüleri içinde süregelen tecrübeleri canlı tutmayı tercih eder (Subaşı, 2003: 136). Toplumsal kimlik olarak ortak bir yaşamın örgüsünde vücut bulan “sosyal aidiyet bilinci”, ortak bir dilin kullanılması ya da genel bir ifade üzerinden tanımlanan simgesel ölçütlerin kullanımı ile ulaşılan ortak bilgi ve hafızaya dâhil

olmaya vurgu yapar. Sosyal aidiyet bilinci toplumsal hayatı yönlendiren dizimde önemli olan kelimeler, cümleler ve metinler değil; gelenek, ritüel, taziye, giysi, yeme-içme, anıt, resim, coğrafya, yol ve sınır işaretleridir. Simgeler ve yaşam örüntüleri üzerinde dışa vuran bu ortaklığın tamamı, kültürel sistem bütünü içinde toplumsal bir dizgeye yön verebilmektedir (Assmann, 2001: 139). Mezopotamya ve Anadolu uygarlığının kültürel tınılarının tarihsel skalasında biçim alan ve günümüze değin süregelen değerlerle birlikte kentsel kimliğini oluşturan Diyarbakır; kültürel çoğulculuk ve dinsel inanç çeşitliliği bağlamında kentin geleneksel toplum yapısı ile mekânsal desen çeşitliliğini kentin hafızasında yer almasını sağlamıştır. Bölgesel anlamda toplumsal desende ki çeşitlilik, bölge kentlerinin kültürel desen farklılığı üzerinden toplumsal katmanlar ayrıtında insani yüzlerini dışa vururlar.

Kent; toplumsal yaşam döngüsü içinde insan hayatını bir düzene sokan, geleceğine yön veren ve de inandığı kültürel değerleri yaşamak üzere meydana getirilen en sofistike fiziki üründür. Kentlerin toplumsal ve fiziki dizgesini oluşturan ve de ortak kabullere biçim veren tercihlerin belirleyiciliğinde inanç ve sahip olunan dinsel değerlerden hareket edilerek, insanlar kendi tasavvurlarını ortaya koyabilmişlerdir. Bir sistem örgüsü içinde kimlik ve anlam kazanan kent, toplumsal hayatın meşakkatli yolculuğunda insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafeleri yakınlaştıran ya da bu ilişkilerin yoğunluk kazandığı mekânlar bütünüdür. Zamanın boyut düzleminde vücut bulan ilişkiler sistemi ile kentin en tanımlı örüntüleri içinde yer alan “ev”, insanın barınma ihtiyacının ötesinde aile yaşamının çevresi ve insanlar arasındaki kültürel doku bağının oluşmasında bir veçhe olan gelişmelerin evresini teşkil etmektedir (Cansever, 1996: 125). Kentlerin toplumsal hafızaları ile sosyo-kültürel dokuları, sofistike bir nitelik kazanan bir yapıya dönüşünce; kentsel tahayyülde biçim alan mekânsal örüntülerde değişen desen biçimleriyle birlikte boyutsal olarak küçülmek zorunda kalmıştır. Eski kentlerin sosyo-kültürel, iktisadi ve toplumsal dokusuna egemen olan geleneksel anlayış, kırsalın baskısından uzak ve dingin bir hayat aidiyeti içinde kendi sınırları bağlamında bir kimliğin temayülünde gelişmeler gösterebilmekteydi. Kentlerin mekânsal ve yaşam düzleminde mekânların fiziki örgüsünü görünür hale getiren evler, o günün aile yapısına göre büyük olmak zorundaydı. Geleneksel kentlerin mekânsal ve kültürel örüntülerinin temsiliyetini sağlayan geniş hacimli evlerin avluları; düğün, taziye, komşuluk ve misafirlerle paylaşılan gündelik hayatın en doğal mekânlarıydı. Geleneksel evlerin mimari düzenlerine farklı bir boyut kazandırarak, avlunun içinde konumlanan “eyvanlar” (üç tarafı kapalı ve avluya bakan yüzü açık); mevsimlere (yazlık ve kışlık) göre bir mekân tasavvuru yaratarak, avluyla birlikte bu mekânlarda paylaşılan değerlere, acılara, yaşlara, insan ilişkilerine ya da aile arasında hasbihâlin yaşandığı ortamın uzlaşılan mekânı olmuşlardır.

Kentlerin göç veya başka nedenlerle demografik olarak büyümesi, kentsel hayatın meşakkatli dizgesinde yeni arayışları ve öngörüsü olmayan beklentileri tanımsız bir hale getirmiştir. Günümüzde toplumsal katmanların antropolojik ve sosyolojik düzleminde bireyin nasıl örselendiği ya da çoğulun ayrıtında nasıl yalnızlaştığına dair söylemler, yeniden tedavüle sokulan kentsel hayatın metaforik halinden bir temsiliyet devşirmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgelerindeki kentler arasında politik ve sosyo-kültürel boyutta kentsel temsiliyet sağlayan Diyarbakır, toplumsal hafızanın güncesinde sıkışan kadim kent olma kimliği renk değiştirerek; yerleşim alanların çeperlerinde, tarihi sur içlerinde veya yeniden inşa edilen çöküntü yerleşim alanlarında bir barınak bulmanın derdiyle uğraşan yüzbinlerin hikâyeleriyle anılmaktadır. Bu gerçeğe karşın fantazmagorik bir düzlemde vücut bulan güvenli ve çok katlı site blokları (kendi sınırları içinde güvende olan, ama sınırı dışında korku yaşayan) ile onlarca AVM, modern ve mutlu bir kentin objeleri olarak küçük bir azınlığa pazarlanmaktadır. Türkiye’de geleneksel kentlerin ontolojisini temsil eden bölge kentleri, bugün iradi olmayan göçle gelenlerin beraberlerinde getirdikleri sosyal ve kültürel sorunlarıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yüzbinlerin hayat mücadelesi, kente tutunma serüveni ve geleneksel iletişim ağları üzerinden yeniden biçim alan taziye/yas evleri, kentsel yaşamda paylaşılan,

Turkish Studies

kültürel ve geleneksel bir kimlikle toplumsal hayatın örgüsüne dâhil edilmişlerdir. Göç sonrasında daha da güçlü bir şekilde tezahür eden gelenek ve ritüeller, kentlerin mekânsal suretinde yeni sakinlerin öncülüğünde tedavüle sokularak, aşiret veya hemşerilik kimliği üzerinden temsiliyet sağlayan kültürel ve dinsel paylaşımlar; toplumsal hafızada sosyal bir inşanın önünü açmıştır.

Bölgesel iç göç sonrası Diyarbakır kentsel yerleşim alanları üzerinde düzensiz bir şekilde dağılmış olan insan grupları ya da zorunlu göçün yenilmişleri, yerinden yurdundan koparılmanın vermiş olduğu yaşama tutunabilmenin hüsrânı; bu insanların gerçek hayatlarında aşına olmadıkları sosyo-kültürel sorunlarla yüzleşmesini ortaya çıkarmıştır. Göç sonrası kuşaklar nezdinde kentin yaşama örgüsüne farklı nitelikleri olabilen yeni sorunlar (yoksulluk, eğitimsizlik, yalnızlık, şiddet, kargaşa vb.), bölge kentlerinin toplumsal dokusuna belirgin bir şekilde nüfuz edebilmiştir. Hayatlarında topyekûn yenilgiye uğramış olan göç mağdurları, kentsel yaşamın belirlediği sosyal ilişki ağları üzerinde var olabilme arayışlarında yeni bir kimlikle ortaya çıkan “taziye evleri”; sosyo-kültürel, ortak tasa ve birlik olma temayülleri yaratarak, parçalanmış insani ilişkileri yeniden canlandırabilme kudretinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Sami, 2009: 259).

İnsanın yaratılışından günümüze değin içinde yer aldığı toplumsal katmanlar örgüsü, sosyal hayat ve hiyerarşik sistem ilişkisinde benimsediği temayüller; “gelenek” ve “kültürel davranış” kalıplarını özümseyerek, bu değerleri geleceğe aktarabilme adına ortak bir akıl birlikteliğini geliştirmeye hep meyilli olmuştur. Bu nedenle sosyo-kültürel bağlamda “ölüm” olgusu taziye/yas ifasında insanları bir araya toplayabilmedeki gücü, farklı ilişkilerde tezahür eden insanların sosyal ilişki gücünden daha fazla olabilecek bir biçimde toplumsal düzlemde kendine yer bulabilmiştir.

Ölümün toplumsal tahayyülde yarattığı güce karşı çaresiz kalan insan iradesinin teslim olma durumu; tarihin her devresinde ötelenmeye, reddedilmeye ve zaman zaman korkulan bir gerçeklik olmasına karşın, her zaman toplumsal ve bireysel hayat içinde kabul gören bir sonuç olmuştur. Bu kaçınılmaz insani kabul dinsel gücün erkinde sükûnetle rıza bulmuş ya da insani bir varlığın kaçınılmaz bir tecellisi olarak görülüp, ona göre ortaya çıkan acılar farklı ritüeller içinde paylaşılması yeğlenmiştir (Dikmen, 2015: 459). İslam inancının tarihsel olarak yerleşim mekân düzleminde tanzim ettiği kültür, farklı coğrafyalar üzerinde özde aynı olan, fakat farklı biçimlerde tezahür eden gelenek ve ritüellerle tarihsel döngüsünü sürdürebilmektedir. Sosyal ve toplumsal katmanların işleyiş örgüsünde tevatür olan manevi güç; İslam inancına sahip toplumsal yapıyı birleştirici ve ortak tasada bir arada olmanın beşeri manzumesini kendi içinde barındırabilmektedir. “Kuralla bağlılık her iletişimin ve buna bağlı olarak her anlamlandırma ve toplum biçiminin gerekli önkoşuludur. Kurallar insanların birlikte yaşadığı her yerde her zaman vardır” (Assmann, 2001: 116).

Geleneksel İslami temayüller bağlamında insana (beşere) atfedilen değerler toplumsal katmanlar arasında yaratılan ve ortak akıl üzerinden vücut bularak, günümüz dünyasında mutlak geçerliliğini sürdürmeye devam etmektedir. İslam düşüncesinde insan için var olan toplumsal ve dini ölçütler, ölü beden üzerinde de aynı ölçütlerle geçerliliğini muhafaza edebilmektedir. İslami ritüeller bağlamında ölen kişiye toplumsal kabuller örgüsünde tanzim edilmiş olan değerler skalası içerisinde dini ve geleneksel törenler düzenlenir. Ölü bedeninin yıkanması, beyaz ve dikişsiz kefene sarılması, cenaze namazının kılınması ve daha sonraki aşamada ise, belirlenmiş bir yerde defnedilmesine yönelik tüm maddi ve manevi görevler itina ile yerine getirilir. Fani dünyayla ilişkisi kesilen insanın mezarda noktalanacak bu son yolculuğunda onu yalnız bırakmamak, kendisi için tanzim edilen dini vecibeleri ifa etmek; İslam gelenekleri içinde geriye kalan Müslümanlar için dini ve insani bir görev olarak yeri almaktadır (Ertan, 2012: 950).

Ölüm, evrensel anlamda kabul gören bir olgu olmasına karşın; farklı coğrafyalarda toplumsal yapının çeşitliliğinden kaynaklı olarak kültürel kodlar içinde yer alan ve birbirinden farklı inanç sistemleriyle ortaya çıkabilmektedir. Bu sistemler, toplumsal işleyiş ve kültürel izler üzerinden gelen miras değerleriyle bekalarını sürdürebilmeye benimsedikleri ölçütlerin yarattığı sembollerle kendilerine bir yaşam alanı bulurlar. İnsanoğlunun meşakkatli yolculuğunda yaratılan uygarlıkların sarmalında; mutlak ölümün bilinmez, esrarlı, acı veren ve korkutucu akıbetini toplumsallaştırması/içselleştirmesi, fitrata karşı duyulan kaçınılmaz bir sonu dışa vurmaktadır. İnsanın yaratılış serüveniyle birlikte insanların ölüm karşısındaki bireysel veya toplumsal tutumları, olayı kabullenme biçimleri farklı tepkiler boyutuyla metaforik bir atmosferde dile getirilmektedir. İnsanın fitratıyla özdeş olan ölüm tecellisine karşı duyulan çaresizlik ve her türlü anlama biçimini önceleyerek, insanın ruhani dünyasını sarmalayan ölüm atmosferi; bize her şeyin anlaşılabilir olduğu iddiasından vazgeçiren derin duygusal yıkımı hafızamıza aktarabilmektedir. Beşeri olarak yüzleştiğimiz bu sonuç; dehşetin dokunabilir olduğu, dile getirilemez ve deşifre edilemez olanın ise zifiri karanlığa düşebileceğimiz bir mekânı yani mezarın mutlak gerçekliğini hatırlatır.

Tarihsel olgular ilişkisinde edebiyat, sanat, antropoloji, kültürel arkeoloji ve sosyolojiye kaynaklık eden atasözleri, deyimler, destanlar, ağıtlar, şiirler, yaslar, halk anlatıları, karanlık metaforu (mezar-mekân ilişkisi), romanlar ve sinema eseri gibi pek çok bilgi gündelik yaşam içinde yerini almıştır (Dikmen, 2015: 458). Toplumların kültürel hafızalarında biçim olarak “ölüm ve taziye” ilişkisinde dışa vuran ya da ortaya çıkan manevi üzüntüde ortaya çıkan insani hissiyat; ölen bir kimsenin yakınlarına, akrabalarına ve yakın dostlarına “baş sağlığı” (acıyı paylaşmak) dilemek ve onlara teselli vermek amacıyla ölüm sonrası tezahür eden pratikler içinde yer almaktadır. Dünyada ne kadar toplum katmanları varsa bir o kadar da kültür ilişkisi ağları üzerinden ölen insanların yakınlarına farklı biçim ve uygulamalarla taziyede bulunmak, zaman içinde yerleşik bir uygulama biçimine dönüşmüştür. Taziyeye yönelik ritüeller ile dini ve kültürel pratikler ölümün gerçekleşmesi sonrasında yapıldığı gibi, cenazenin defnedilmesi sonrasında da bırakılmaktadır. Ölenin yakınlarının yanında olmak, onlarla acıyı paylaşmak veya “taziyede” bulunmak spontane olabileceği gibi, kimi zamanda sözlü beyan ve anlatımlar ile yazılı açıklamalar şeklinde de ortaya konulmaktadır (Cihan, 2006: 6). Müslümanlık geleneği içinde toplumsal hayatlarını idame eden insanların dünyasında, ölüm sonrası eylemler için tanımlanan taziyede genel olarak dua ve İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’an’dan ayetler, sesli veya sessiz olarak okunur. Ölen kişinin toplum içinde takdir gören belirli vasıflarına vurgu yapılması ve yaşamdaki davranışlarının belirgin bir şekilde dile getirilmesi yanında, ölüm sonrası yaşama (bütün semavi dinlerde var olduğuna inanılan) dair dini söylemlerin aktarıldığı da bilinmektedir. Bu arada taziyeye gelen misafirlere çay, helva (tatlı) ikramıyla birlikte ölen kişinin hayrına taziye süresince yemek servisinin yapılması geleneksel bir hale gelmiştir. İslami gelenekte, taziye etmek ya da ölünün yakınlarına manevi ve duygusal güç vermek; onlara teselli vererek hemhal olmak, onların acısına ortak olmak; güzel sözler paylaşarak nasihat etmek demektir.

Dünyada geleneksel olarak yas pratikleri ile ritüellerle bir anlam atfedilen değerler, evrensel boyutta var olmasına karşın; “yas ve acıyı” paylaşma uygulamaları kültürden kültüre göre değişik biçimler alabilmektedir. İnsanın yaratılışından günümüze değin gelenek ve ritüel pratikleri üzerinden tecrübe edilen uygulamalar asırlar boyu süregelmektedir. Dünyada toplumsal katmanların örgüsünü biçimlendiren ve insan ilişkilerinde tezahür eden yas kültürü, toplumsal ve dinsel bir temayül olan yasin evrensel gelenekselliği; her toplumsal katmanın düzleminde var olan ve de toplumsal bir maneviyata dönüşebilen bir sistem olmuştur (Yanık; Vahip; Köse, 2005: 73). Ülkemizin çoğul kültürel yapı ayırıtında ölüm sonrasında gerçekleştirilen “taziye geleneği ve ritüeller”, Anadolu vb. coğrafi yakınlığı olan bölgelerde daha önce yaşamış toplulukların inanç ve pratik uygulamaları arasında yakın benzerlikler şeklinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Tarihsel düzlemde hayat bularak ve süregelen benzerliklerin dışavurumunda kabul gören tezahürler; kırsal alanlarda halk inançları, gelenek, görenek ve ritüeller biçiminde kendini göstermiştir. Mezopotamya ve Anadolu

Turkish Studies

uygarlıklarının kültürel ve toplumsal dönüşümleri üzerinden vücut bularak, kırsal demografik yapıyla birlikte farklı bir biçime evrilen Diyarbakır'daki taziye geleneği ile ölüm sonrasında ortak acıyı paylaşmada gerçekleştirilen ritüeller, kentsel hayat içinde insani ilişkileri daha da güçlendirecektir. İnsanlığın kültürel ve sosyal dönüşümleriyle birlikte ortaya çıkan ve zaman boyutu içinde de farklılıklar gösteren taziye pratikleri, inanç birikimlerini bir bütün halinde etkileyip veya şekillendirdiğini söylemek, çok abartılı olmasa gerek (Cihan, 2006: 2).

Kültürlerin yaşam bulduğu alanlar ile ortak aklın süzgecinden geçerek dışı vuran geleneksel pratikleri içinde ölüm ve ölüm sonrasında, akrabalar, komşular ve arkadaşlar tarafından “yas evi” ziyaret edilir ve ölünün ailesine acıyı paylaşan taziyelerini sunarlar. Ölü ailesine ziyarette bulunmak, onlarla müsekkim tavırlarla hasbihal etmek, hemhal olmak gibi insani yaklaşımlar insanın fitratında tarihsel olarak var olan ve dünyanın her yerinde uygulanagelen geleneksel bir uygulamadır (Yanık; Vahip; Köse, 2005: 66-70). Taziye evleri bağlamı içerisinde yası insani bir duygu atmosferinde insanların ortak kimliklerini paylaşımcı tavrı, dinsel pratiklerin insana özgü acıları paylaşmada dayanışmaya yardımcı olarak topluluk kimliğinin ve aidiyetinin gelenekler tarafından his edilmesi önem arz etmektedir. Taziye evlerinde dinsel bir seremoni havası içinde dini yorumlar ve insan fitratına yönelik ifadesini bulan din olgusu, insan hayatının başlangıcından ölümüne kadar ve de ölüm sonrasına göndermeler yaparak, bireysel ve kolektif yaşamı anlamlı hale getirmek ister. Bu manevi ortam, insanları içinde buldukları toplumsal düzlemde zor durumlardan kurtulabilmelerine yönelik çıkış yolları telkin ederken, ruhsal dinginliğe ulaşmayı mümkün kılacak davranışları, toplumsal hayat içinde sergileyebilmemize yönelik öğütleri söyleyebilmeyi de ihmal etmez (Şahin, 2016: 466). Geleneksel bir toplumda yaratılan ilişkiler kendi kültürel sınırları içinde çok güçlüdür. Bireyin sahip olduğu kimlik, toplumsal grubun kimliği üzerinden anlam kazanır. Zamanın düzleminde modernleşmeyle birlikte geleneksel ve içe evrilmiş değerlerin örselenmesi, ölüm olgusu etrafında biçim alan cenaze hizmetleri (belediyeler) ve sağlık sektörü (hastaneler) ortaya çıkan değişimlerin yeni araçları olmuşlardır. Bu bağlamda ölüm-kimlik ilişkisini somutlaştıran durum, hem geleneksel ve hem de modern dönemde ölümün birey ve toplum üzerindeki etkisinin sembollerle ve anlamlandırmalarla gözlenebilir bir konuma getirmiştir.

4. SONUÇ

1980'ler ortaya çıkan ve 1990'larda ise üst seviyelere ulaşan iradi olmayan iç göç, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri bütünü içinde önemli bir kentsel kimlik temsiliyeti sağlayan Diyarbakır gibi kentlerin demografik yapısını büyük bir oranda değişime ve dönüşüme uğratmak zorunda kalmıştır. Bölgenin tarihsel olarak süregelen geleneksel kent kimlikleri, kırsal nüfusun kentlere iradi göç ölçeğini ve sebeplerini aşan bir şekilde ortaya çıkması; kentlerin sosyal, kültürel ve iktisadi yapı desenini karmaşık bir hale dönüştürmüştür. Bu yeni toplumsal desen Diyarbakır gibi bölge kentleri üzerinde sorunlu bir erk yaratarak, göçün belirleyici tarafı olan insanlar kendi geleneksel kırsal değerlerini ritüelleriyle birlikte kentlerin çehresinde görünür bir duruma getirebilmeyi başarabilmiştir. Ülkemizin geleneksel toplum kültüründe var olan, ama kent hayatı içinde örtük kalan “taziye ve ölüm sonrası ritüeller” kırsal hayat kültürünün kentsel doku üzerinde egemenlik kurmasıyla birlikte mekânsal bir örüntü olarak kentsel hayatın görünür noktalarında “taziye evi” mekânı kentin hafızasında yerini almıştır. Kırsal yaşam içinde görünür olan taziye ve ölümün acısını ortak paylaşma geleneği farklı ve zengin bir içerikle melez bir mekân olarak toplumsal katmanların coğrafik birliktelik oranlarına göre yerini almıştır.

Diyarbakır kent kültürü ve toplumsal yaşamına farklı bir renk katarak, organize bir şekilde ulaşabilir olmayı sağlayan taziye evleri; dinsel yaşamı ölüm gerçeği üzerinden daha da anlamlı bir hale getirmektedir. Bu bağlam üzerinde vücut bulan ritüeller, kentsel hayatın yaşandığı geleneklere göre daha zengin, paylaşımcı, acıda ortak olmayı yoğun bir şekilde yaşamak ve toplumsallık adına bir araya gelme eylemleriyle sofistike bir yapı olarak biçim almıştır. Paylaşılan bu değerler içerisinde

ya da kentsel hayatın kültürel çeşitliliği düzleminde, acıları paylaşma ritüellerinin inanç sisteminde yaratılan kültürel ve geleneksel kabullerin ne kadarının özgün bir teolojiden güç alarak, toplumsal katmanlar ayrıtında paylaşılmasının doğruluğunu tespit etmek oldukça güç gözükmektedir. Kırsalın baskın toplumsal ve kültürel gücü altında bölgesel düzeyde Diyarbakır gibi kentlerin sosyo-kültürel yapısına nüfuz etmiş olan sözlü kültür geleneğinin hala çok güçlü olması, bu geleneğin tarihsel geçmişten günümüze değin sözlü aktarımlar üzerinden hayat bulduğunun bir dışı vurumu olarak tezahür edebilmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Assmann, Jan (2001), *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Baş, Münire Kevser (2010). “Sezai Karakoç Şiirinde Ölüm/Death in Sezai Karakoc’s Poetry”, *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 5/1 Winter 2010, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.1221, p. 774-818.
- Cansever, Turgut (1996), “Şehir”, *Kent ve Kültürü*, Cogito, Yapı Kredi Yayınları(YKY)-Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı 8, s. 125-130.
- Chambers, Iain (2005), *Göç, Kültür, Kimlik*; Çev. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Chasin, Barbara (1971), “Neglected Variables in the Study of Death Attitudes”, *The Sociological Quarterly*, Vol. 12, No. 1 (Winter), s. 107-113.
- Cihan, Ahmet (2006), “Diyarbakır’da Ölüm Sonrasında Gerçekleştirilen Taziye Geleneği ve Seremoniler”, *SBArD (Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi)*, Sayı 7, s. 1-23.
- Dikmen, Alaattin (2015), “Değişik Din ve Mezhep Müntesiplerinin Ölümle Gelen Sosyal Birliktelik Algıları ve Ölümü İçselleştirme Uygulamaları (Diyarbakır Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 8, Sayı: 40, s. 458-465.
- Ertan, Mustafa Hakkı (2012), “Sosyolojik Açından Batman ve Yöresindeki “Taziye Geleneği” ve Bu Geleneğin Anadolu Taziye Kültürü ile Karşılaştırılması”, *Batman University, Journal of Life Sciences*, Volume 1, Number 1, s. 949-962.
- Karaman, Hayreddin; Bardakoğlu, Ali; Apaydın, Yunus (1998), *İlmihal I*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Kaya, Bayram Ali (2009). “Murâd-Nâme ve Muhammediye Mesnevîlerinde Ölüm Temi / Theme of Death in the Matnawis of Murad-Namah and Muhammadiyah”, *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 4/7 (Klâsik Türk Edebiyatında Mesnevî Özel Sayısı - Prof. Dr. Halûk İpekten Anısına) Summer 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.910, p. 326-352.
- Keyder, Çağlar; Üstündağ, Nazan (2006), “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar”, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, TESEV Araştırması, İstanbul, s. 90-149.

- Kurmuş, Orhan (2006), “Doğu ve Güneydoğu Anadolu İçin Öncelikli Sosyal ve Ekonomik Politika Önerileri”, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler, TESEV Araştırması, İstanbul, s. 12-27.
- Parin, Suvat; Bilgili, Ahmet Emre; Menak, Zekeriya (2012), “Kent(li)leşme Pratiğinde Yeni Bir Olgü: Taziye Evleri ve Farklılaşan Sosyo-Kültürel Pratikler”, YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences, Cilt V, Sayı 2, s. 212-229.
- Sağır, Âdem (2013), “Ölüm, Kültür ve Kimlik: Iğdır Ölü Bayramı ile Meksika Ölü Günü Örneği”, Milli Folklor, Yıl 25, Sayı 98, s. 125-137.
- Sami, Kamuran (2009), “Zorunlu Göçle Yüzleşirken; Kentsel Bağlamda Ortaya Çıkan Kültürel ve Toplumsal Ayrışma: Diyarbakır Kent Örneği”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 30, s. 250-265.
- Subaşı, Necdet (2003), “Kültürel Mirasın Çeşitliliği ve Seçicilik Sorunu”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl 7, Sayı 25, s. 135-144.
- Şahin, Mehmet Cem (2016), “Antropoloji ve Din: Tarihsel ve Kuramsal Temeller”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 451-473.
- Talas, Mustafa (2009), “Mehmet Eröz’de Ölüm Adetleri Üzerine Bir Araştırma”, ZfWT (Zeitschrift für die Welt der Türken), Vol 1, No 2, s. 57-68.
- Ulu, Ali; Karakoç, İlknur (2004), “Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi”, Planlama/3, s. 59-66.
- Yanık, Medaim; Vahip, Işıl; Köse, Samet (2005), “Condolence Houses in Şanlıurfa: Fading Away of A Tradition and A Creative Attempt to Preserve It”, Death Studies, 29, s. 65-74.
- Yıldız, Mehmet Zeydin; Bayram, Süreyya (2008), “GAP Bölgesi’nde Kentleşme Hareketleri (1927-2000)”, Doğu Coğrafya Dergisi/19, s. 301-324.
- Yoder, Don (2004), “Halk Yaşamı”, Çev. Ayça Yavuz, Milli Folklor, Yıl 16, Sayı 63, s. 98-231.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/13